

Дніпропетровський державний університет

На правах рукопису  
ББК Ш 10.34

Стебунова Алла Миколаївна

*Амед -*

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА  
РОСІЙСЬКОЇ КЛІНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Спеціальність 10.02.02 - російська мова

Автореферат  
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата  
філологічних наук

Дніпропетровськ - 1997



Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі лінгводидактики природничо-наукового профілю міжнародного факультету Донецького державного університету

Науковий керівник - кандидат філологічних наук, доцент  
КУДРЯВЦЕВА Валентина Федорівна

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор  
СТЕХІН Юрій Кирилович  
кандидат філологічних наук, доцент  
ШАШКІНА Наталя Іванівна

Провідна установа - Одеський державний університет  
ім.І.І.Мечникова

Захист відбудеться 25 вересня 1997 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 03.01.16 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Дніпропетровському державному університеті за адресою: 320625, м.Дніпропетровськ, пров.Науковий, 13, кор.1, філологічний факультет, ауд.804.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано 20 серпня 1997 року.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради,  
доктор філологічних наук, доцент

Т.С.Пристайко

Наука на межі XX і XXI століть одержує статус виключно ефективного й динамічного інструментарію людської діяльності, що визначає зацікавленість вчених до прагматичних аспектів і проблем теорії пізнання.

Знання людини, що складають концепцію наукової картини світу, в найбільш узагальненому виді репрезентовані як організована сукупність понять і відношень між ними. Враховуючи, що концепції наукової картини світу відповідають мовні моделі буття і що поняття відбиваються в мові за допомогою термінів, пріоритетним стає системне дослідження проблем виникнення, еволюції, модифікації, засвоєння та моделювання наукових знань на рівні термінологічного простору - полів, систем, ярусів.

Лінгвістичне осмислення і вирішення цих проблем знаходиться в компетенції порівняно нової самостійної галузі знання - термінознавства, яке вивчає спеціальну лексику, значення якої постійно зростає разом із зростанням ролі науки в житті сучасного суспільства.

Статус термінознавства як відносно молодій самостійній лінгвістичній дисципліні підтримується і приймається багатьма дослідниками. Проте і сьогодні залишається дискусійним питання про її найменування - термінознавство (В.П.Даниленко, В.П.Петушков, С.В.Гриньов, Б.М.Головін, Р.Ю.Кобрін та ін.) або термінологія (О.В.Суперанська, Н.В.Подольська, В.П.Даниленко, Т.Л.Канделака та ін.).

У роботі приймається номен "термінознавство", який позначає як загальну теорію терміна, так і "комплексное учение о деривации, функционировании и лингвистических параметрах терминов как когнитивных языковых знаков-репрезентантов специальных и узкоспециальных научных концептов"<sup>1</sup>

Відсутність єдності поглядів у питанні номінації самої дисципліни, не кажучи вже про інші аспекти, свідчить про актуальність подальшого дослідження термінологічного ярусу, який розглядається як унікальна автономна система, якій притаманні понятійно-концептуальні, семантичні, логікогносеологічні та структурні, формальні і функціональні особливості в плані системної організації та специфіки механізмів регулювання, еволюції, взаємовідношення частин, складових цілісностей та розвитку цієї системи.

<sup>1</sup> Буянова Л.Ю. Терминологическая деривация: метаязыковая актуальность. Автореф. Дис...доктор. филол.наук.- Краснодар, 1996, с.4.

Актуальність обраної теми ми бачимо в об'єкті дослідження одного з конституентів термінологічного ярусу сучасної російської літературної мови - природничо-наукового підвиду. Як показав аналіз термінознавчої проблематики за період з 40-х - до кінця 80-х років, який провів С.В.Гриньов<sup>1</sup>, збереглася і зберігається тенденція розвитку технічних знань, тому в системі термінологічних розробок також відзначається випереджуюче і пріоритетне формування та розвиток термінологічних континуумів переважно технічних наук. Цим здебільшого визначається традиційність розробки актуальних проблем слова і термінотворення переважно на матеріалі технічної термінології.

Таким чином, концептуалізація і формування термінотворчого ярусу російської мови як цілісної функціонально-стильової системи проходило в умовах певного впливу загальнотеоретичних методологічних основ, які характеризують аспектуальність переважно технічної, а не природничо-наукової термінології. Все це підтверджує актуальність подальших досліджень на матеріалі російської природничо-наукової термінології, що дозволить заповнити "нішу" в загальній системі мови науки.

Предметом лінгвістичного аналізу в дисертаційній роботі виступає підвид природничо-наукової термінології - медична клінічна термінологія. Під поняттям "клінічна термінологія" /КТ/ розуміється термінологічний континуум медичних знань, які стосуються хворого організму, тобто терміни, що називають хворобу, її симптоми і прояви, порушення фізіологічних функцій, структурних змін органів і тканин, а також їх лікування.

Розвиток сучасної медицини, диференціація її галузей і спеціалізацій, народження нових наукових понять і концепцій обумовлює постійний рух у термінологічній номенклатурі, складність взаємодії термінологічних підсистем, які входять до її складу, громіздкість. Крім того, у цій терміносистемі дуже поширені такі небажані для термінології явища, як багатозначність, величезна кількість синонімів і омонімів, широке використання епонімічних термінів. На неоднорідність російської медичної термінології, складність її поняттєвої системи вплинула і багатотисячолітня історія медичної науки, множинність джерел її поповнення.

У роботах лінгвістів знайшли своє висвітлення лише окремі аспекти в термінології медицини. Проведено всебічний аналіз окремих підмов медичної термінології - стоматологічної,

---

<sup>1</sup> Гринев С.В. Терминоведение: итоги и перспективы//Терминоведение. 1993, №3, с.23

ембріологічної, кардіологічної, психіатричної. Незважаючи на значну кількість праць з проблем медичної термінології, аналіз лінгвістичної та спеціальної медичної літератури показав, що всебічного і комплексного вивчення клінічної термінології поки ще немає.

Таким чином, стан медичної термінології, неупорядкованість її словникового складу вимагають подальшого дослідження і класифікації клінічних термінів, подання їх у вигляді упорядкованої системи, яка б відповідала сучасним вимогам медичної науки.

**Метою дослідження** є виявлення і лінгвістична інтерпретація особливостей становлення медичної клінічної термінології, аналіз її лексико-семантичної структури, системних зв'язків і специфіки дериваційних процесів.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **основних завдань**:

- Встановлення поняттєвої межі лексико-семантичного поля "клінічна термінологія" й аналіз основних типів системного зв'язку;

- опис шляхів формування системи клінічної термінології у взаємовідносинах із загальнолітературною лексикою;

- визначення статусу іншомовних терміноелементів, що складають терміни КТ, їх семантичні та частотні характеристики;

- аналіз структурної і лексико-семантичної характеристики термінів клінічної термінології;

- виявлення спеціалізації і продуктивності словотворчих формантів, засобів і моделей деривації вузькоспеціальних термінів.

**Методологічні основи роботи.** Матеріал, що досліджується, розглядається нами з позицій системного підходу, що передбачає вивчення мови та її функціональних різновидів (стилів) зокрема як складного творення, в якому виділяються складові частини і відношення між ними. Системний підхід дозволяє виділити пріоритетні аспекти російського термінотворення: субстанційний, ономасіологічний, метамовний, дериваційний - в їх єдності та взаємодоповненості.

**Методологічною базою** стали сучасні лінгво-філософські концепції взаємовідносин мови і мислення, уявлення про універсальну взаємодію явищ об'єктивної реальності в сукупності їх властивостей в їх діалектичній єдності, що дає

можливість розкрити суттєві взаємозв'язки між елементами мови. Згідно з принципом спадковості, при розробці теоретичних позицій і аспектів загальних питань термінотворення враховувалися загальнотеоретичні і методологічні основи, які закладені в русистиці працями найвидатніших дослідників у галузі термінознавства і словотворення: П.О.Флоренського, В.В.Виноградова, Д.С.Лотте, О.О.Реформатського, Р.О.Будагова, В.П.Даниленко, О.Д.Митрофанової, О.М.Тихонова, П.М.Денисова, О.С.Кубрякової та ін.

Головним методом дослідження у дисертації є описовий метод синхронного аналізу матеріалу, використовуються методи спостереження над функціонуванням термінів у науковому контексті та порівняння результатів з даними словників; засоби компонентного (дефініційного, семного) і порівняльного аналізу; методи систематики і класифікації, статистичного аналізу.

**Наукова новизна** полягає у тому, що вперше подано модель логіко-понятійного синтезуючого простору підмови медицини, проведено системний опис клінічної термінології, визначено структурно-семантичні характеристики клінічних термінів, проаналізовано специфіку словотворчих ресурсів.

**Теоретичне значення.** Виявлено специфіку системного зв'язку в термінологічному просторі підмови медицини, можливості застосування теорії семантичних полів до термінологічних систем, визначено шляхи термінографічного подання терміноодиниць для функціонально-комунікативних цілей.

У зв'язку з цим визначається **практичне значення** дисертаційної роботи: моделювання системних відносин дозволить упорядкувати клінічну термінологію; прогнозувати основні шляхи, засоби, механізми і напрямки актуалізації словотворчої потенції, створити базу термінологічних словників комунікативного напрямку, що є особливо важливим у навчанні іноземних студентів мови спеціальності.

**Джерела фактичного матеріалу.** Матеріалом дослідження став термінологічний корпус, вилучений із 7 термінологічних медичних словників:

1. Арнаутов Г.Д. Медицинская терминология на пяти языках. - София: Медицина и физкультура, 1979.-943с.
2. Большая медицинская энциклопедия в 12 томах.-М., 1987.
3. Онкология. Словарь - справочник. -К., 1992.

4. Русско- украинско-латинский словарь медицинских терминов в пяти частях. -К., 1993.

5. Топоров Г.Н. Словарь эпонимических терминов анатомии человека. -К., 1988.

6. Шубладзе Н.И. Краткий словарь клинических терминов и важнейших симптомов заболеваний. -Сухуми, 1969.

7. Энциклопедический словарь медицинских терминов в трех томах. -М., 1982.

Крім того, аналізувалися монографії, навчальні посібники, науково - популярні медичні видання, а також статті періодичної преси, присвячені медичним проблемам. Внаслідок цього було складено картотеку з 4574 термінів, поданих як у сфері фіксації (словники), так і в сфері функціонування (тексти). Аналізувалися однокомпонентні, багатоконпонентні терміни і складені термінологічні найменування.

**Апобазія.** Основні теоретичні положення дисертації, фрагменти її змісту і результати доповідалися і обговорювалися на міжнародних наукових конференціях: “Основные тенденции в организации учебного процесса (в условиях его прагматической ориентации)”. -Москва, 1993; “Актуальные проблемы истории, теории журналистики, филологии и методики преподавания русского языка как иностранного” - Москва, 1989; “Оптимизация учебного процесса и использования комплекса методов обучения” - Астрахань, 1990; “Проблемы подготовки иностранных студентов на русском языке” - Ташкент, 1991; “Формы и методы интенсификации учебного процесса в обучении иностранных студентов русскому языку” - Минск, 1995; зональних - Донецьк, 1995, 1996; вузівських - Донецьк, 1993-1997.

Дисертаційну роботу було обговорено на спільному засіданні кафедр російської мови, загального та історичного мовознавства, лінгводидактики природничо-наукового профілю Донецького державного університету.

За матеріалами цього дослідження опубліковано 13 робіт (статтей і тез).

**На захист виносяться такі положення:**

1. Російська клінічна термінологія становить складну динамічну систему, що має незамкнений характер, виділення якої з поняттєвого простору медичної термінології є можливим на основі комплексу моделюючих поняттєвих категорій, центральною з яких - суперкатегорією - є “порушення життєдіяльності організму”.

2. Системна і структурна складність російської клінічної термінології зумовлюється специфікою 1) онтогенезу медичної сфери знань; 2) філогенезу медичної термінології; 3) зв'язків клінічної термінології з літературною мовою, загально-медичною і вузькоспеціальною підсистемами мови.

3. У термінологічному просторі клінічної сфери спостерігається спрямованість дериваційних процесів на створення вузькоспеціальних деривантів, семантичне значення яких пов'язане з поняттям "патологія", "симптом", "місце прояву патології", "характер патологічних явищ", "засоби лікування патології", "методи дослідження патології" та ін.

4. Створення клінічних термінів характеризується переважним використанням спеціалізованих кореневих та афіксальних греко-латинських терміноелементів, семантика яких дозволяє стратифікувати поняттєвий простір клінічної сфери, а також диференціювати терміни за локальною, розмірно-об'ємною, часовою і квантитативною ознаками.

5. Складені терміни КТ характеризуються субстантивністю, препозитивним поширенням. Їх семантика дозволяє встановлювати родово-видові відносини, точніше диференціювати поняття за локальною, часовою, квантитативною і подібними ознаками.

6. У текстах і сфері спеціальної комунікації виявляється синтагматичне варіювання термінів - морфологічна субституція, аббревіація, еліпсис, невербальна субституція, інші види семантичної субституції.

7. Система російської КТ відзначається добре розвинутою семантичною організацією, основою якої є гіпонімічні, синонімічні, антонімічні і омонімічні кореляції.

**Структура і зміст роботи.** Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури і дже-рел.

У **Вступній частині** обґрунтовано обрання теми дослідження, її актуальність, наукову новизну, практичне значення дисертаційної роботи. Сформульовано її мету і завдання, викладено положення, винесені на захист. Подано короткий огляд дефініцій терміна, прийняте його робоче визначення як слова або словосполучення, що відображає наукове поняття, має логічний спектр, поняттєву структуру, яка містить суттєві ознаки предметів та явищ, виявлені на певному ступені розвитку

наукового пізнання. Підкреслюється, що семантика терміна обумовлена його місцем у системі понять конкретної галузі знань. Термін як знак, що виступає у функції логічного означення наукового поняття в логічній схемі науки, з одного боку, своїм значенням точно орієнтує об'єкт у системі, а з іншого, як одиниця мови, він характеризується рядом лексичних ознак, властивостей, що визначаються системою мови. Тому принцип повного ізоморфізму між системою понять і системою термінів ніколи не досягається. Терміносистеми, що існують як підсистеми мови, постійно відчують на собі вплив загальної мови. Основні семасіологічні характеристики терміна - моносемія, відсутність синонімів, омонімів, експресивна нейтральність і таке інше - існують лише як провідні тенденції і ніколи не реалізуються повністю.<sup>1</sup>

У вступній частині також обгрунтовується виділення клінічної термінології з поняттєвого простору російської медичної термінології, яке було здійснено за допомогою комплексу моделюючих поняттєвих категорій.

У І розділі **“Формування і функціонування російської клінічної термінології”** розглянуто: 1) взаємодію клінічної термінології з загальнолітературною лексикою, а також з іншими термінологічними системами; 2) термінологічний корпус системи клінічної термінології з погляду виникнення; 3) канали проникнення іншомовних запозичень у систему КТ і способи їх освоєння.

Аналіз термінологічного корпусу показав різноманітність джерел формування і неоднорідність словникового складу, обумовлену взаємодією клінічної терміносистеми з: 1) лексичним складом загальнолітературної мови; 2) загальнонауковою терміносистемою; 3) терміносистемами різних галузей знань (біології, фізики, хімії, радіології, психології і т.ін.); 4) загально-медичною термінологією; 5) терміносистемами вузькоспеціальних медичних наук.

Між лексикою загальнолітературної мови і словниковим складом мови науки існує функціональний і генетичний зв'язок. Формування російської клінічної термінології пов'язане з історією медичних знань, з написанням російською мовою праць І.М.Сеченова, І.П.Павлова, В.М.Бехтерева. Особливо велике

<sup>1</sup> Комарова З.И. Семантика термина как объект терминологического моделирования// Глагол и имя в русской лексикографии: теория и практика. - Екатеринбург, 1996, с.34

значення наукової спадщини засновника російської терапевтичної школи С.П.Боткіна. Саме в цей період медична термінологія поповнюється словами загальнослов'янського і давньоруського походження, які збереглися у підмові медицини до сьогоднішнього часу, і їм надається перевага над греко-латинськими: выздоровление замість реконвалесценция, недостаточность замість инсуфициенция, перерождение замість дегенерация, расширение замість дилатация та ін.

Лексика загальної мови і терміни перебувають у постійній взаємодії. Це проявляється у тому, що загальнолітературні слова - це постійне джерело поповнення терміноодиноць, а термінологізація загальнолітературної лексики є одним з найбільш продуктивних засобів термінотворення. При цьому нове термінологічне значення, як правило, розвивається на основі семантичної структури вживаного слова. Наприклад, значення клінічного терміна провокация - "штучне викликання яких-небудь ознак хвороби" - розвинене на основі загальноновживаного значення цього слова - "зрадницька поведінка, підступне підбурювання когось до дії проти когось з метою пошкодити йому або пов'язаним з ним особами".

Зв'язок між загальнолітературною мовою і клінічною термінологією двосторонній: термінологія не тільки використовує загальнолітературні слова і основи для терміноутворення, але й сама є одним із джерел поповнення словникового складу загальної мови.

Загальнонаукові терміни, питома вага яких у текстовому матеріалі клінічної сфери є досить значною, займають проміжне становище між загальнолітературною і спеціальною лексикою. Значна частина загальнонаукової лексики носить узагальнено-абстрактний характер (синтез, отклонение, усиление, нарушение, признак, стадия, процесс, локализация) і тільки у складі словосполучень, що позначають вузькоспеціальні поняття, стає приналежністю клінічної термінології (усиление одышки, локализация опухоли, глубина наркоза, стадия анальгезии, явление шока тощо).

Певну частину загальнонаукових термінів, що вживаються у підмові медицини, становлять терміни - міжгалузеві омоніми: окклюзия (фіз., метеорол., мед.); энтропия (фіз., стат., мед.). Але серед цього прошарку трапляються терміни, дефініції яких збереігають спільний семантичний компонент, не зважаючи на

те, що визначають поняття різних галузей знань. Наприклад, комуляція - 1) *юр.* у страховій галузі-скопичення застрахованих об'єктів; 2) *мед.*-накопичення в організмі деяких лікарських препаратів, що повільно виводяться з організму або руйнуються в ньому; 3) *фіз.*-концентрація енергії вибуху в певному напрямку. Спільний компонент - "накопичення", "концентрація". Ремісія - 1) *фін.*-округлення суми платежу з розрахунку у бік зменшення; 2) *мед.*-тимчасове послаблення виразкової хвороби. Спільний семантичний компонент - "зменшення".

Поглиблення знань про життєдіяльність людського організму, застосування методів фізики, хімії, кібернетики у вивченні і дослідженні живих систем зумовило широкий приплив у клінічну термінологію одиниць, що належать терміносистемам відповідних галузей знань: ультразвук, гормон, нуклепротеїн, мембрана, амплітуда тощо.

Оскільки виникненням різних форм біоелектричної активності супроводжується будь-який акт життєдіяльності, а реєстрація їх за допомогою спеціальної апаратури поширює можливості вивчення багатьох захворювань, їх діагностики і лікування, фізичні терміни увійшли в підсистему клінічної термінології "методи і засоби обстеження організму" - рентгенографія, рентгеноскопія, ультрафоновез, ехограма, томографія, УЗІ (ультразвукове дослідження) та інші.

Предметом клінічної медицини є не тільки захворювання, але й певні методи лікування, форми профілактики тощо, і якими б різноманітними не були поняттєві галузі окремих медичних наук, їх поєднує той фактор, що вони вивчають життєдіяльність людського організму. Цим зумовлена наявність ряду понять, загальних для всієї галузі медицини. Терміни, що позначають ці поняття, належать до загальномедичних, вони також входять органічною часткою в систему клінічної термінології: профілактика, обстеження, діагностика, лікування, кризис, приступ, реабілітація, симптом, синдром, пальпація і таке інше.

На периферії системи клінічної термінології перебувають терміни вузькоспеціальних медичних дисциплін, таких, як урологія, стоматологія, кардіологія та інші, що утворюють відкритий ряд підсистеми КТ. Так, до підсистеми КТ відносяться терміни, що називають злоякісні і доброякісні зміни органів і тканин, методи діагностики і лікування (нейроцитома, полипоз, метастазы, гематурія, цистоскопія) тощо.

Отже, у клінічній термінології спостерігається переплетення багатьох підсистем, які активно взаємодіють одна з одною і базуються на інших, вужчих, спеціальних підсистемах.

Сучасну клінічну термінологію за походженням, формами писемності (національної чи інтернаціональної) складають російські найменування і запозичені терміни.

Співвідношення власне російських та іншомовних елементів у літературній мові та термінології неоднакове. Якщо у літературній мові власне російська лексика становить основну частину словникового складу, то в клінічній термінології ситуація складається по-іншому. Традиційно основну частину медичної термінології становлять терміни, створені на ґрунті класичних мов - латинської та грецької. Слова російського походження займають лише незначну частину словникового складу системи КТ.

Із глибини століть до нас дійшли давньоруські рукописні пам'ятки, які свідчать про належність до загальнослов'янсько-го пласту слів: рак, опухоль, отек, судорга, язва тощо. Вони широко використовуються у сучасній медичній термінології.

Не зважаючи на нечисленість, російські терміни широко використовуються у сучасній медицині і позначають загально-медичні (лечение, обострение, выздоровление) та клінічні (жар, обморок, судорги, стреляющая боль) поняття.

Разом з тим у практиці діагностики та лікування спеціалісти-медики віддають перевагу запозиченим термінам, які мають більш чітке наукове забарвлення, точність і універсальність.

За характером мови-джерела лексичні запозичення в клінічній термінології поділяються на: 1) слова греко-латинського походження, що відносяться до міжнародного термінологічного фонду, так звані інтернаціоналізми, 2) слова, що прийшли в російську мову з інших національних мов.

Створені на базі грецької і латинської мов клінічні терміни поділяються на дві групи: класицизми, запозичені з латинської і грецької мов як готові, цільнооформлені одиниці, і неокласицизми - штучні утворення на основі греко-латинських терміно-елементів.

Терміни, запозичені з латинської та грецької мов як готові слова, також входять до складу міжнародної латинської термінології. Як вже було відзначено, деякі з них спеціально були створені лікарями давнини для найменування певних понять. 3

часів Гіппократа до нас дійшли медичні найменування: бронхи, канцер, карцинома, саркома, емфізема, епидемія тощо.

Споконвічних західноєвропейських слів у клінічній термінології небагато. Їх упровадження фіксувалося лише з кінця XIX століття і особливо в XX ст. Вони складають термінологію, лексичні одиниці якої позначають фізіологічні процеси, найменування операцій, і значно рідше зустрічаються в номенклатурі хвороб, симптомів, засобів лікування. Так, до англіцизмів відносяться, наприклад, терміни блокада, допинг, демпинг-синдром та ін. До французьких запозичень належать слова грипп, тампон, коклюш тощо.

Російська клінічна термінологія - це цілісна система, узгоджена з міжнародною системою. Виробився певний механізм переходу іноземних слів у російську термінологічну систему і їх засвоєння. При цьому греко-латинські терміни можуть засвоюватися російською мовою цілком: повністю зберігається фонетичний вигляд, рід, флексія - gangraena, ае f - гангрена, placenta, ае f - плацента, lepra, ае f - лепра.

Набагато частішими є випадки, коли зберігається фонетичний вигляд, але іншомовні слова набувають категорії російського граматичного роду. Наприклад, греко-латинські слова середнього роду на - **МА** (trauma, astma, trachoma) і на - **ОМА** (fibroma, lipoma) стали в російській мові словами жіночого роду; запозичення жіночого роду на - **ИС** (crisis, sepsis) - словами чоловічого роду. Багато іншомовних термінів змінюють в російській мові і свою флексію, і свій граматичний рід. Так, слова середнього роду gramma, symptoma з втратою -а набули ознак чоловічого роду - грамм, симптом; слова жіночого роду appendicitis, gastritis, laringitis з втратою кінцевого -is теж набули в російській мові ознак чоловічого роду: апендицит, гастрит, ларингіт.

Іншомовні запозичення, співіснуючи з російськими назвами, породжують велику кількість синонімів: пневмония - воспаление легких, спазм - судорга, пункция - прокол, симптом - признак, абсцесс - нарыв.

Крім синонімів, що обумовленні походженням, у клінічній термінології відмічається велика кількість синонімів, які своїм виникненням завдячують тому, що будь-яке наукове поняття має цілий ряд ознак і їх зв'язків, тому термін, маючи один інваріантний сигніфікат, може маніфестувати його з різних оз-

нак: гепатит - болезнь Боткина (вчений, що відкрив збудник хвороби) - желтуха (характерний для хвороби колір шкіри та склери очей); паратит - свинка (метонімічне перенесення, в результаті припухлості привушних слинних залоз лице хворого набуває характерного вигляду). Домінантна в терміні сема "форма") - заушница (місце виявлення патологічних змін). У розвитку синонімічних відношень значну роль відіграє стилістична диференціація, а також усна або писемна форма функціонування термінів: в усній мові фахівців, як правило, використовуються російські терміни, а в писемній - запозичені.

Клінічна термінологія має широко розгалужені антонімічні відношення, які виступають одним із засобів систематизації термінологічних одиниць, оскільки утворюють стійкі різноманітні асоціативні та логічні зв'язки конкретного терміна з іншими термінологічними одиницями.

Поширеність термінів-антонімів пояснюється денотативною специфікою клінічної термінології, яка означає порушення, патологічний стан організму в протиставленні нормальному, здоровому стану. Структурно антонімічні відношення виникають: 1) за допомогою протилежних за змістом префіксів або префіксів, протилежних нульовому префіксу: вкол ≠ выкол, гипервитаминоз ≠ авитаминоз, проходимость ≠ непроходимость, пигментация ≠ депигментация; 2) за допомогою одного із компонентів (частіше прикметника) багатослівних термінів, що входить в опозитивні або комплементарні відносини з компонентом іншого багатослівного терміна: злокачественная опухоль ≠ доброкачественная опухоль; полное выпадение матки ≠ частичное выпадение матки тощо.

В подібних багатослівних термінах з атрибутивним компонентом в антонімічні відношення вступають прикметники, що виявляють: а) різний ступінь протікання захворювання (начальная стадия заболевания ≠ запущенная стадия заболевания); б) різну етіологію (причину) захворювання (солнечная ≠ холодовая крапивница); в) різний характер протікання хвороби (литическая вирусная инфекция ≠ латентная вирусная инфекция); г) стан хворого (крайне тяжелое ≠ средней тяжести ≠ удовлетворительное); д) характер болю (острая ≠ тупая, периодическая ≠ непрерывная); е) форму органів в нормі та патології (четкообразный ≠ улиткообразный желудок); ж) різну локалізацію хвороби (лево-сторонняя ≠ право-сторонняя пневмония).

Структурне та семантичне різноманіття антонімічних зв'язків слід визнати найяскравішою специфічною рисою системи клінічної термінології.

Другий розділ “Структурно-семантичний аналіз словотворчих зв'язків у системі клінічної термінології” присвячено висвітленню проблем залежності семантики від його словотворчої структури. У зв'язку з цим особливого значення для опису засобів моделювання вторинних одиниць номінації набуває аналіз смислової структури похідних слів. Під похідним словом розуміється “любая вторичная, т. е. обусловленная другим знаком или совокупностью знаков, единица номинации со статусом слова независимо от структурной сложности или простоты последнего”.<sup>1</sup> Похідними ми вважаємо і терміни афіксального типу, і терміни - словосполучення, і терміни-символи.

Кожне вживання терміна, в тому числі і терміна похідного, зумовлюється необхідністю об'єктивно виявити, реалізувати його значення як частину знань про світ або інформації про певну поняттєву галузь, яка була одержана людиною в процесі її пізнавальної діяльності і яка співвідноситься в мові зі словесним знаком.

Зв'язок значень виступає як організований відповідно особливій схемі. Цей модельний зв'язок ми слідом за О.С. Кубряковою, називаємо словотворчим значенням.<sup>2</sup>

Словотворче значення вказує на той спосіб, який ліг в основу позначення певного предмета, поняття, ознаки чи процесу у відношенні до іншого предмета, поняття, ознаки чи процесу.

Так, у терміні нефрит відображено відношення процесу (запалення) до місця (органа), де цей процес протікає (пор. гепатит, отит, стоматит); а в терміні нефротомія - відношення дії (хірургічна операція) до органа, який підлягає цій дії (пор. вазотомія, бульботомія, лоботомія).

Як бачимо, словотворче значення міститься в синтагматичних і парадигматичних відношеннях.

Значення, які повторюються в семантичних дефініціях, можуть розглядатися як ті, що лежать в основі єдиних формул мотивацій, що діють у межах певних словотворчих моделей. У кожній з таких моделей формальні засоби словотворення слугують перш за все для того, щоб указати на аспект використання предмета чи поняття, який вибрано ознакою найменування, чи

<sup>1</sup> Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. - М: Наука, 1981, с. 5.

<sup>2</sup> Там же, с. 7.

на тип зв'язку між ним і поняттям (предметом), що підлягає позначенню.

Уведення в дефініцію похідного критерію, його відповідність певній формулі мотивації дозволить:

- по-перше, встановити регламентований і модельований характер семантики похідного найменування, яке в акті свого творення будується за певною словотворчою моделлю;

- по-друге, цим обумовлений системний характер семантики похідного слова, що виступає як представник своєї серії форм, упорядкованих як стосовно їх структури, так і стосовно джерел їх творення. А це дозволяє ставити питання про передбачуваність значення нових похідних (що дуже важливо для термінології) і спрощення їх опису (що дуже важливо для термінографії).

У другому розділі також розглядається: 1) словотворення російської загальнолітературної лексики, яка увійшла в систему КТ шляхом термінологізації; 2) словотворення клінічної термінології греко-латинського походження.

Найбільшу групу (близько 63%) термінологізованої російської лексики складають похідні слова з генеральним словотворчим значенням "опредмечена дія", які в системі КТ одержали спеціалізуючі семи:

- "симптом" (головокружение, отек, шум, пульсация, задержка);
- "патологічні зміни" (нагноение, нарыв, перелом, ушиб, уплотнение);
- "засоби і техніка оперативного лікування" (удаление, рассечение, пересадка, вылущивание).

Мотивуючими словами цієї групи є дієслова і дієслівно-іменникові словосполучення, а найпродуктивнішим способом словотворення є префіксально-суфіксальний.

Другу значну групу термінологізованої російської лексики складають похідні слова з генеральним словотворчим значенням "опредмечена ознака" із спеціалізуючими семами "симптом" (мок-рота, краснота, потливость, слабость, цикличность) та "патологічні зміни" (отечность, кровоточивость, непроходимость).

Твірною базою слугують якісні прикметники, від основ яких за допомогою суфіксів **-ОСТЬ** і **-ОТ(А)** утворюються іменники жіночого роду: отечный - отечность, бледный - бледность, мокрый - мок-рота, красный - краснота та ін.

Репертуар словотворчих засобів досить обмежений, російські афікси не мають спеціалізованої медичної семантики.

Поняття єва однозначність, компактність, можливість диференціювати життєво важливі для медицини значення, нарешті, багатомовна традиція зумовили той факт, що основним словотворчим матеріалом у галузі клінічної термінології слугують греко-латинські терміноелементи, які в цьому випадку отримують статус морфемних запозичень (кореневих і афіксальних).

Важливим є і такий екстралінгвістичний фактор, як деонтологічний (деонтологія-вчення про моральні обов'язки та правила поведінки медичних працівників у відношенні до хворих). Семантика термінів, утворених на греко-латинській основі, зрозуміла фахівцям-медикам, але в той же час ці терміни, як правило, не функціонують у загальнолітературній мові, внаслідок чого їх значення незрозуміло хворому і не має на нього негативного впливу.

Семантика кореневих та афіксальних греко-латинських терміноелементів(ТЕ) різноманітна, вона обумовлює стратифікацію поняттєвого простору клінічної термінології, тому потребує спеціального розгляду.

У процесі аналізу словотворчого значення греко-латинських терміноелементів враховувались такі основні фактори: а) семантика терміноелемента; б) позиція в похідному терміні; в) вільні чи зв'язані кореневі елементи.

Всі кореневі терміноелементи, які беруть участь у творенні медичних термінів, можна розділити на три типи за їх позицією в слові:

А. Базові корені з анатомічним значенням, які формують основні поняття медицини і є стрижневими елементами у творенні нових термінів. Всього базових терміноелементів у нашому дослідженні зафіксовано 21.

Б. Препозитивні корені, які приєднуються до початку цільнооформленого терміна. У досліджуваному матеріалі 34 препозитивних терміноелемента.

В. Постпозитивні опорні терміноелементи відрізняються від базових правостороннім структурним поширенням і різноманітними значеннями.

Диференційний семантичний компонент, що міститься в терміноелементах, встановлює приналежність того чи іншого терміна до певної галузі медицини. Це дозволяє розподілити всі терміноелементи за їх здібністю до формування лексико-семантичних груп.

Провідними в клінічному термінотворенні є базові кореневі ТЕ, які мають узагальнене анатомічне “той, що відноситься до... того чи іншого органу”. Наприклад, ангионевроз, цистит, офтальмологія. Вони слугують базою для створення ядра клінічної термінології: займають центральне місце в структурі терміна, формують навколо себе похідні терміни. Тому можна сказати, що терміноелементи з анатомічним значенням є ядром цієї термінології.

Група корневих препозитивних терміноелементів відіграє в клінічній термінології допоміжну роль. Основна їх функція уточнююча, конкретизуюча. Частина ТЕ цієї групи має загальнотермінологічне значення, а також вживається для уточнення найменування приладів, інструментів, засобів обстеження. Друга частина цих терміноелементів має спеціалізоване медичне значення. Деякі терміноелементи (ГИДР-, МЕЛАН-, ХЛОР-), маючи загальнотермінологічне значення, отримують спеціальне медичне.

Серед особливостей, властивих корневим терміноелементам, відзначаються: дублетність, варіативність, багатозначність. Зустрічаються два види дублетності. Дублетність може виникати за рахунок рівноправного співіснування: 1) греко-латинських та російських еквівалентів; 2) грецьких і латинських терміноелементів, які в свою чергу зумовлюють появу продуктивних дублетів, напр.: ректоцеле - проктоцеле. Наявність дублетних утворень пояснюється історично і підтримується їх похідними в сучасній клінічній термінології. Варіативність відображає і процес історичного формування корневих терміноелементів, що тяжіють до різноманітних форм одного і того ж слова.

Найскладнішою проблемою є дериваційна багатозначність ТЕ, яка існує не тільки в окремо взятих термінах, але і може продовжувати свій розвиток в похідних термінах: аден - аденит.

При розгляді корневих терміноелементів нами відзначена основна їх риса - спеціалізація значення. Постпозитивні опорні кореневі ТЕ в процесі деривації формують у континуумі клінічної системи підсистеми: “найменування хірургічних операцій”: бронхотомія, гастеростомія; “найменування засобів обстеження і лікування”: биопсія, кардиограма, бронхоскопія; “найменування приладів і інструментів”: анемограф, краниометр, кефалортриб; і центральної підсистеми КТ - “найменування патологій”: бронхоцеле, отит, ангиосаркома.

Базові корені в процесі деривації мають ідентифікуючу, об'єдную-

ючу сему, а опорні - диференціюючу, спеціалізуючу сему за допомогою якої членується термінологічний простір.

Далі аналізуються афіксальні терміноелементи: суфіксальні (-ИТ, -ОЗ(-ЕЗ), -ОМ(а), -ИН, -ИОЛ та ін.) і префіксальні (ПЕРИ-, ЭНДО-, ЭПИ-, БРАХИ-, МЕТА-).

Афіксальні медичні терміноелементи - суфіксальні і префіксальні - у межах клінічної термінології відіграють важливу роль. За їх участю утворюється значна кількість термінів, крім того, спостерігається тяжіння до спеціалізації їх значення всередині клінічного термінологічного простору, що сприяє подальшому формуванню підсистем.

Серед суфіксальних терміноелементів виділяються спеціалізовані однозначні -ИТ, -ОЗ (-ЕЗ), -ОМ(А): нефрит, гастрит, нефроз, аденома, бластома. Кожен з них має закріплене клінічне значення, а суфікси -ИАЗ, -ИЗМ, -ИН мають тенденцію до спеціалізації, і не виключена можливість (при необхідності) подальшої конкретизації значення цих терміноелементів у словотворенні.

Порівняно з суфіксальними, префіксальні терміноелементи різнобарвніші за семантикою. Вони здатні відображати найрізноманітніші значення, конкретизувати і уточнювати додаткові характеристики тієї чи іншої медичної дії, патології та інших явищ. За спільним значенням префіксальні ТЕ розподіляються нами на п'ять груп: розмірно-об'ємні: **МИКРО-, БРАХИ-, ГИПЕР-**; локальні: **ПЕРИ-, ЭНДО-, ГЕМИ-**; квантитативні: **ПОЛИ-, МОНО-**; часові: **ПОСТ-, МЕТА-**; квалітативні: **ПСЕВДО-, ТРАНС-**. Більшість префіксів цих груп входить у антонімічні відношення.

Значення ж спеціалізованих медичних суфіксів абстраговане і наближається до значення опорних кореневих терміноелементів.

Дослідження суфіксального термінологічного фонду КТ дозволяє стверджувати, що суфіксальні і префіксальні терміноелементи значною мірою визначають специфіку цієї термінології, допомагають у зручній формі характеризувати ті чи інші медичні поняття, явища, виявляють активність при термінотворенні.

Далі в дослідженні розглядається творення складених термінів. Складений термін - це семантично складне найменування, яке з'єднує в одне ціле два або більше повнозначних слова. Складений термін і термін-слово несуть однакове номінативне навантаження, але разом з тим складений термін ще є і носієм синтаксичних відношень. Характер зв'язку слів у межах терміна - словосполучення - підрядний.

Складений термін, як і будь-який лінгвістичний об'єкт, має свою схему будови або структуру, яку прийнято відносити до плану змісту. Виходячи з наявності синтаксичного зв'язку між компонентами складеного терміна, предметом нашої структурно-граматичної класифікації є підрядний тип цих одиниць, представлений дво-, три-, чотири-, п'ятикомпонентними термінами.

За структурою складових компонентів двочленні терміни розподіляються в основному за такими моделями:  $I \rightarrow I_2$ : зуд кожи, инфаркт миокарда, эмфизема легких, рак пищевода, та ін.;  $P \leftarrow I$ : ветряная оспа, грудная жаба, острый гастрит.

Кількість складених термінів з більш ніж двома компонентами порівняно велика в клінічній термінології. Всі вони являють собою іменникові складені терміни атрибутивного і субстантивного типу. Як і двокомпонентні терміни, терміни з більш складною структурою утворюються на основі терміна, який може функціонувати самостійно, тобто поза словосполученням.

У таких термінах відносно високу продуктивність має тип творення за схемою:  $P \leftarrow P \leftarrow I$  - хронический холестатический гастрит, острый базальный гастрит, острый флегмозный гастрит.

До типу утворених за схемою  $P \leftarrow I \rightarrow I_2$  відноситься менша кількість термінів: поверхностное повреждение роговицы, алкогольный цирроз печени.

У клінічній термінології зустрічаються складені терміни, що мають структуру  $I \overleftarrow{P_2} \leftarrow I_2$ : атеросклероз почечных артерий, туберкулез поджелудочной железы, абсцесс головного мозга.

Ускладнення поняття веде до збільшення кількості граматичних і лексичних засобів, необхідних для його формування. У процесі аналізу фактичного матеріалу зустрічалися такі моделі багатокомпонентних термінів:

1)  $P \leftarrow P \leftarrow I \rightarrow I_2$  (острая сосудистая недостаточность кровообращения);

2)  $P \leftarrow I \overleftarrow{P_2} \leftarrow I_2$  (атеросклеротическая недостаточность митрального клапана);

3)  $I \overleftarrow{P_2} \leftarrow I_2 \rightarrow I_2$  (приступ внезапной заложенности носа);

4)  $I \rightarrow I_2 \overleftarrow{P_2} \leftarrow I_2$  (побледнение диска здорового нерва);

5)  $P \leftarrow P \leftarrow P \leftarrow I$  (ампулярная трубная внематочная беременность);

6)  $P \leftarrow I \rightarrow I_2 \overleftarrow{P_2} \leftarrow I_2$  (патологическое углубление диска зрительного нерва);

7)  $I$  ( приименник ) +  $\Pi_4 \leftarrow I_4$   $\Pi_2 \leftarrow I_2$  ( крововизлияние в переднюю камеру глазного яблока ).

Різноманітність структурних моделей складених термінів у клінічній термінології пояснюється багатьма причинами, головною з яких є тяжіння до поняттєвої точності. Статистичний аналіз складених термінів показав, що більше 60% всіх сполучень цієї галузі складають двокомпонентні, близько 22% - трикомпонентні, 9% - чотирикомпонентні терміни.

У двокомпонентних клінічних термінах означувальний компонент нерідко буває назвою роду або виду, які одержують додаткову диференціацію шляхом додавання означуючого компонента, який містить у собі деяку характеристику опорного терміна. Так, наприклад, в структурній моделі  $\Pi \leftarrow I$  прикметник може вказувати: 1) на характер прояву хвороби (влажный хрип); 2) на локалізацію хвороби (тазовый перитонит); 3) на причину виникнення хвороби (вирусная пневмония).

Створення в КТ складених термінів дає можливість використовувати один і той же термін для актів родовидової номінації.

Звуження, конкретизація значення може відбуватися за допомогою інших термінів - іменників. У такому разі утворюються терміноодиниці типу  $I+I_2$  або  $I+(\text{по}) I_2$  та інші їх модифікації.

Продуктивні структурні моделі  $\Pi+I$ ,  $I+\Pi+I_2$  та ін. дозволяють також конкретизувати значення, що лежить в основі терміна, шляхом визначення додаткових видових ознак родового поняття. Для КТ характерною є субстантивність, оскільки терміни-іменники здатні означати не тільки власне хвороби, але і процес їх протікання, стан хворого органа чи всього організму. Всі інші частини мови не мають прямої номінативності і використовуються як компоненти складеного терміна.

У **Висновках** узагальнено одержані результати, викладені положення про лексикографічне подання клінічної термінології в цілях лінгводидактики.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Структура составных клинических терминов (по словарным материалам) // Глагол и имя в русской лексикографии: вопросы теории и практики. - Екатеринбург, 1996, с.196-200.

2. Работа с текстами по специальности как средство повышения мотивации на уроках русского языка в группах медико-биологического профиля // Проблемы обучения иностранных студентов на современном этапе. - Донецк, 1995, с.43-45.

3. Особенности языка специальности // Актуальные вопросы преподавания русского языка и естественных предметов в иностранной аудитории. - М., 1990, с. 114-116.

4. Работа иностранных студентов с текстами по специальности при обучении русскому языку на начальном этапе. - Деп. в НИИПВШ № 1085-90 от 28.06.90.

5. Вводно-практический курс по биологии для студентов-медиков. - Донецк, 1995. - 30 с.

6. Компонентный анализ как один из методов изучения смысла слова при обучении русскому языку студентов-иностранцев // Тез. докл. Межвузовской научно-методической конференции "Оптимизация учебного процесса и применение комплексных средств обучения". - Астрахань, 1990, с. 100-101.

7. Работа иностранных студентов-медиков с текстами по специальности // Тез. докл. научн. - метод. конференции "Проблемы подготовки иностранных учащихся к профессиональному общению на русском языке". - Ташкент, 1991, с. 150-152.

8. Пути формирования коммуникативных минимумов для овладения терминологической системой при обучении студентов-медиков на начальном этапе // Тез. докл. Международной конф. МАПРЯЛ "Основные тенденции в организации и содержании учебного процесса на начальном и среднем этапе обучения (в условиях прагматической ориентации)". - М., 1993, с. 96-97.

9. Изучение терминологических элементов в иностранной аудитории (на материале медицинской терминологии) // Материалы научной конференции по проблемам обучения иностранных студентов. - Донецк, 1992, с. 28-30.

10. Медицинская терминология в лингводидактике начального этапа // Тез. докл. вузовской научной конф. ДонГУ. - Донецк, 1992, с. 70-71.

11. Структурные типы составных элементов в подсистеме наименования болезней // Тез. докл. научной конф. профессорско-преподавательского состава ДонГУ. - Донецк, 1995, с. 135-136.

12. Работа над структурой терминологических словосочетаний на занятиях по русскому языку с иностранными студентами медицинских специальностей // Тез. докл. Международной конференции МАПРЯЛ "Формы и методы интенсификации учебного процесса при обучении иностранных студентов русскому языку". - Минск, 1995, с. 123-125.

13. Из опыта создания учебных пособий по научному стилю речи на начальном этапе обучения (медико-биологический про-

филь) // Тез. докл. Международной научной конференции МАП-РЯЛ "Теория и практика преподавания русского языка и культуры России в иностранной аудитории". - М., 1995, с. 173-174.

### **Annotation**

Stebunova A.N. Lexico-semantic characteristics of the Russian clinical terminology. - Manuscript.

Dissertation presented to acquire candidate degree in philology speciality 10.02.02-Russian language. Dnepropetrovsk State University, 1997.

A sufficient quantity of examples has been accumulated and filed, medical clinical literature being used for this purpose. The investigation is dedicated to the linguistic interpretation of formative peculiarities of clinical terminology appearing in the sphere of terminology, lexico-semantic structure of term units and specificity of derivative processes.

Specialization and productivity of Greece-Latin word - combinative formants have been presented, their inventory being made and quantitative characteristics being presented. Models of compound terms formation have been described.

Lexico-graphic representation of clinical terminology for linguodidactic purposes has been outlined.

### **Аннотация**

Стебунова А.Н. Лексико-семантическая характеристика русской клинической терминологии. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 - русский язык. Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

Исследование посвящено лингвистической интерпретации особенностей клинической терминологии. Проанализированы системные связи, возникающие в терминологическом поле, лексико-семантическая структура терминоединиц, специфика дери-вационных процессов. Выявлена специализация и продуктивность греко-латинских словообразовательных формантов, представлен их инвентарь и частотные характеристики, описаны способы и модели образования составных терминов, намечена перспектива лексикографического представления клинической терминологии в лингводидактических целях.

**Ключові слова:** клінічна термінологія, лексико-семантична характеристика, термінотворення.

АВ 38.343

Підписано до друку 01.08.97. Формат 60x84<sub>1/16</sub>  
Об'єм 1,6 умовних друк. аркушів.  
Замовлення №76. Тираж 100екз.  
Видавництво «Юго-Востоку» м. Донецьк.